

Història del panteó dels comtes d'Urgell del monestir de Bellpuig de les Avellanes

Gener Gonzalvo i Bou

Patronat del Museu Comarcal de Tàrraga. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. genergonzalvo@terra.es

Resum

El present article tracta dels orígens, formació i de la marxa cap als Estats Units del panteó de la casa comtal d'Urgell, que es conservava, amb tota l'esplendor del millor gòtic català, al convent premonstratenc de Bellpuig de les Avellanes, situat a l'actual comarca de la Noguera.

El panteó comtal, situat en el monestir de més càrrega simbòlica del comtat, fou ideat, a principis del segle XIV, pel comte Ermengol X. Aquest sobirà va manar esculpir un sepulcre per al seu germà, el vescomte Àlvar, un altre per al comte Ermengol VII (el més sumptuós del conjunt funerari) i per a la seva muller, la comtessa Dolça de Foix, i finalment, un altre vas funerari per a ell mateix (Ermengol X finiria l'any 1314).

Aquest panteó, comparable, per la seva riquesa artística, amb els sepulcres reials de Santes Creus, fou objecte d'admiraació i estudi per part dels insignes historiadors de Bellpuig al segle XVIII, amb Jaume Caresmar al capdavant.

Amb la desamortització del 1835, Bellpuig passà a diverses mans. Finalment, l'any 1906, el seu propietari, el banquer lleidatà Santesmases, va vendre els sepulcres, que han anat a parar, finalment, al museu The Cloisters de Nova York.

Abstract

The pantheon of the counts of urgell at the monastery of bellpuig de les avellanes

This article covers the origins, formation and move to the United States of the pantheon from the countship of Urgell, which is conserved in all its splendour hailing from the peak of Catalan Gothic, in the Premonstratensian convent of Bellpuig de les Avellanes, located in what is now the county of La Noguera.

The countship's pantheon, located in the monastery with the most symbolic meaning in the country, was envisioned in the 14th century by count Ermengol X. This sovereign ordered a sepulchre to be sculpted for his brother, viscount Àlvar, another for count Ermengol VII (the most sumptuous in the entire funerary complex), one for his wife, countess Dolça de Foix, and finally, another funerary vessel for himself (Ermengol X would pass away in 1314).

This pantheon, comparable in its artistic richness to the royal sepulchres in Santes Creus, was the object of admiration and study by the illustrious historians of Bellpuig in the 18th century, with Jaume Caresmar at the helm.

With the disentailment in 1835, Bellpuig was shuffled amongst a variety of owners. Finally, in 1906 its owner, Santesmases, a banker from Lleida, sold the sepulchres, which ultimately ended up at The Cloisters museum in New York.

La memòria i perdurabilitat dels alts llinatges medievals

Molt sovint, les grans cases i llinatges de l'alta noblesa medieval escollien un monestir, convent o santuari per al descans dels seus cossos, un cop finalida la seva estada terrenal. També, molt sovint, aquest centre religiós era fundat pel mateix llinatge, que li donava nombrosos privilegis i substancials donacions materials per a la seva subsistència i expansió. Un cop morts, els il·lustres difunts gaudien del benefici espiritual de les oracions, pregàries, funerals i aniversaris efectuats pels membres de les comunitats religioses escollides per a l'etern repòs de les seves ànimes. Aquests panteons dinàstics eren una de les expressions físiques més visibles del prestigi i perdurabilitat d'una casa nobiliària, objecte d'admiraació i devoció per part dels visitants de les cases-panteons, i per tant la seva factura era encarregada als més prestigiosos artistes i escultors del moment històric.

Els exemples són nombrosos arreu de l'Occident cristià medieval. La monarquia francesa, tant poderosa, tenia en Saint-Denis el seu panteó preferit, i Anglaterra es localitzava a la prestigiosa abadia de Westminster.

La corona de Castella tenia diversos santuaris-panteons, però, per citar-ne un exemple paradigmàtic, cal esmentar el gran monestir cistercenc femení de Las Huelgas Reales, a Burgos. La reialesa portuguesa tenia un altre gran panteó al monestir de Batalha (en aquest cas, bastit per la monarquia en commemoració de la derrota de les tropes castellanques invasores).

Ara ens centrem en els regnes i territoris de l'antiga corona d'Aragó. Així, el primitiu regne aragonès (des dels orígens i fins al segle XII) tenia un panteó-insígnia en el monestir benedictí de San Juan de la Peña i, en menor mesura, en el convent de San Pedro el Viejo d'Osca (on reposa Ramir II El Monjo, pare de Peronella d'Aragó).

A Catalunya, els alts llinatges feudals tingueren també els seus convents-panteons. Així, cal citar la col·legiata de l'encimbellat castell de Cardona, que aixopluga diversos membres dels ducs de Cardona, que més endavant (segle XVII) bastiren uns fastuosos mausoleus al monestir de Poblet. Els Montcada –en les seves diverses branques– tingueren diversos panteons: cal destacar les seves tombes al monestir de Santes Creus o al convent d'Abinganya, al Segrià. També, els comtes de Ribagorça s'enterraren en el monestir d'Alaó.¹

El Casal comtal de Barcelona, plenament consolidat i enfortit a partir del govern de Ramon Berenguer III, escollí inicialment el mític monestir benedictí de Santa Maria de Ripoll (fundat pel primer membre del llinatge, Guifré el Pelós, al segle IX) com a panteó comtal, on reposen o van ser sebollits (cal recordar les funestes destruccions que sofrí Ripoll a partir del 1835) el mateix comte Guifré i els emblemàtics comtes Ramon Berenguer III i el seu fill, Ramon Berenguer IV (el fundador del monestir cistercenc de Santa Maria de Poblet). El panteó ripollès acollí també despulles d'antics comtes de territoris absorbits per Barcelona, com és el cas del comte de Besalú Bernat Tallaferró.

El casal barceloní, en accedir a la dignitat reial, amb les esposalles del 1137 entre el comte Ramon Berenguer IV i la reina Peronella d'Aragó, va escollir com a gran panteó reial de Catalunya-Aragó el monestir de Poblet. El nou comte-rei Alfons I inaugurà el costum de la casa reial de sebollir-se al cenobi pobletà, que serva les despulles de vuit reis i cinc reines de les dinasties de Barcelona i dels Trastàmara, un panteó fastuós i de riquesa artística formidable, ideat i promogut minuciosament al segle XIV; pel rei Pere III el Cerimoniós.²

L'altre gran monestir cistercenc català, el de Santes Creus, acollí les despulles de dos grans reis de la dinastia de Barcelona, a cavall entre els segles XIII i XIV: Pere el Gran i Jaume II (amb la seva esposa Blanca d'Anjou).³

El monestir dels comtes d'Urgell: Bellpuig de les Avellanes

El llinatge medieval dels comtes d'Urgell escollí, de manera progressiva, el monestir premonstratenc de Bellpuig de les Avellanes (situat a l'actual comarca de la Noguera) com a seu del seu panteó dinàstic, aixopluc de les restes d'alguns membres rellevants de la casa comtal d'Urgell. Natu-

ralment, a canvi d'aquesta prerrogativa, que implicava l'oració permanent dels religiosos de Bellpuig per la salvació de les ànimes dels comtes allí sebollits, la casa comtal concedí especial protecció i nombrosos privilegis materials al monestir de Bellpuig. El seu panteó esdevenia un element clau de la memòria i pervivència històrica del llinatge, projectada amb solemnitat cap al futur, i, per tant, era lògic i ben habitual que els comtes d'Urgell omplissin de béns els frares que havien de ser custodis de la seva memòria funerària i dels precés espirituals per a la salvació de les ànimes dels comtes i comtesses difunts.

De fet, el monestir de Bellpuig fou durant un període molt llarg de temps l'única seu conventual al nostre país dels canonges regulars reformats per sant Norbert (1082-1134) a Prémontré (França) l'any 1121. De fet, a la península Ibèrica, els premonstratencs no foren introduïts fins al període de 1143-1145, amb la fundació dels monestirs castellans de Retuerta i Santa Maria de la Vid.⁴

El 1148, el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV va rebre l'ajut, com a croat, d'Esteve, abat del monestir premonstratenc de Flabemont (Lorena), en el setge i la conquesta de la ciutat de Lleida; com a agraïment per l'ajut, li concedí, el 1149, el lloc anomenat Valldaura, per fundar-hi un cenobi del seu orde.

Sembla que, en un primer moment, l'abat Esteve se situà en un lloc proper al terme de Cabassers, a les muntanyes de Prades. Aquest, però, retornà a la Lorena, i es féu capdavanter de la nova comunitat l'eremita Joan d'Organyà; ben aviat, la comunitat es traslladà al lloc de Mont Malet, prop de Vilanova de les Avellanes, creant una nova casa que anomenaren "Bellpuig el Vell".

De fet, però, i de manera fefaent i plenament documentada, i en certa manera oficial, la fundació –com a cenobi pertanyent a l'orde premonstratenc– de Bellpuig de les Avellanes es deu a l'acció dedicada del comte d'Urgell Ermengol VII i la seva esposa Dolça, quan el primer dia de febrer de l'any 1166 el custodiaren sota la seva especial protecció i bona dotació material.⁵ Per tant, podem afirmar ben categòricament que el monestir de Bellpuig fou una ferma fundació de la casa comtal d'Urgell; Ermengol VII i els seus successors l'ompliren de nombrosos privilegis i exempcions, i de grans beneficis materials, i per tant el consideraren com la casa religiosa més preuada de tot el territori del comtat d'Urgell des del segle XII i fins a la mateixa extinció del comtat, a inicis del segle XV.

A finals del mateix any de 1166, Bellpuig de les Avellanes rebé la donació de Sant Nicolau de Fondarella i del municipi mateix de Fondarella (a l'actual comarca del Pla d'Urgell). En aquesta donació hi tingué molt a veure un altre gran protector inicial de Bellpuig de les Avellanes: Guillem II d'Anglesola, senyor de Bellpuig d'Urgell i d'Anglesola; ben aviat, el cenobi premonstratenc rebé nombroses donacions dels comtes urgellesos i de membres de la noblesa del comtat. També es beneficià de les donacions dels bisbes d'Urgell, del gran monestir cistercenc de Santa Maria de Poblet (aquest mateix, protegit i patrocinat també pels comtes d'Urgell –esmentem les deixes per al claustre pobletà fetes per Ermengol VIII), i de molts pobles veïns del monestir.

Esmentem encara Ermengol VII i Dolça; aquests comtes li feren també una donació destacable: l'ermita de Bonrepòs, una dotació de les més destacables dels primers temps del cenobi de Bellpuig; mentrestant, entre els anys 1192 i 1195 moria el primer superior de la casa, el ja esmentat Joan d'Organyà, que va ser venerat com a beat, i sebollit a la Seu d'Urgell.⁶

El primer gran benefactor de Bellpuig, el comte Ermengol VII, ho va deixar molt clarament establert en el seu testament de 1177:⁷ “deixo a l’església de Santa Maria de Bellpuig, que he fundat per inspiració divina, la vila de Belcaire, tota sencera, amb els termes i possessions [...]. I, a més, el meu cos per ser-hi sepultat, per la humilitat i pobresa d’aquest lloc, en honor i memòria del nostre Salvador Jesucrist, que sempre mira les coses humils i les estima i les exalta[...]. Com veiem, el comte deixa ben clar que ell és el fundador de Bellpuig de les Avellanes i la seva voluntat de ser-hi enterrat en el moment del seu traspàs. Sens dubte, doncs, Ermengol VII funda el costum dels comtes urgellesos de tenir a Bellpuig de les Avellanes el seu monestir-santuari de referència, per al descans de les seves despulles i per tal que els seus religiosos tinguin cura del bon destí de les seves ànimes difuntes, i la seva salvació. Bellpuig serà, doncs, el cenobi de la Memoria perenne dels comtes d’Urgell a partir del segle XII.

Un altre detall important del testament d’Ermengol VII és la donació de la vila de Belcaire, important enclau urgellès a la plana d’Urgell, afavorint així, i de manera notòria, el benestar material del convent i la comunitat religiosa de Bellpuig.⁸

Naturalment, els successors d’Ermengol VII van seguir el seu exemple. També, i com era costum en altres grans cenobis (amb Poblet al capdavant com a gran exemple a seguir), molta alta noblesa de la cort comtal d’Urgell va afavorir materialment a Bellpuig, a canvi de poder rebre sepultura en el recinte monàstic. Els primers llocs escollits per als enterraments foren el claustre romànic (la part més antiga de Bellpuig que encara ha arribat fins als nostres dies) i rere la capçalera del temple, que com sabem, era lloc idoni per als enterraments dels religiosos i seglars amics dels monestirs, ja que era un espai altament sagrat i inviolable.

De fet, el mateix lloc de Bellpuig va ser donat, en franc alou, als religiosos premonstratencs, per Ermengol VIII, la seva muller, la comtessa Elvira de Subirats, i la mare del comte, la comtessa vídua Dolça.⁹

La importància de la casa monàstica de Bellpuig era ja tan gran que el mateix comte-rei Alfons I, l’any 1195, va prendre sota el seu reial patrocini aquest cenobi, amb els seus monjos, habitants i vasalls i els seus béns mobles i immobles, allà on fossin. També els va concedir l’ús de la llenya, les herbes i pastures de tots els dominis reials, sense que ningú els pogués reclamar cap dret. També els va concedir la franquesa i la immunitat a tota exacció o d’antics serveis feudals. Àdhuc, els va donar el permís per a mercadejar i comprar i vendre sense cap tipus de càrrega. En darrer terme, Alfons I els donà el privilegi queningú els pogués embargar llurs béns, i que poguessin acudir a la cort del veguer, en cas de demanar justícia¹⁰. En poc temps, el mateix comte-rei donà a Bellpuig de les Avellanes el lloc i terme d’Almolda (Aragó), amb tots els seus termes i pertinences, els delmes de tots els seus fruits, les primícies i oblacions, drets, rendes i jurisdiccions, i els va encarregar la cura de la seva parròquia¹¹.

Les donacions i cessions de drets van continuar afavorint Bellpuig de les Avellanes; unes vegades era el mateix rei que les feia –com acabem de veure–, en d’altres ho eren els comtes fundadors d’Urgell, i en darrer terme ho feia l’alta noblesa del comtat o d’altres territoris catalans. En aquest sentit, de les darreries del segle XII esmentem la donació a Bellpuig, per part de Galceran de Pinós, dels drets de Camporrells i Moxia, a condició que el cenobi col·loqués a l’església una llàntia en el seu nom i per a la seva protecció. L’abat Ramon el va rebre, i el féu participant de les oracions, peti-

cions, sufragis i penitències dels religiosos de Bellpuig. D'igual manera, Guillem, castlà d'Alós (de Balaguer), va donar a Bellpuig la torre de guaita d'aquest indret, amb els delmes dels seus fruits.

Tornant a les relacions dels comtes d'Urgell amb Bellpuig, i ja situats a les primeries del segle XIII, el comte Ermengol VIII va pregar a la comunitat i religiosos de Bellpuig les seves oracions per a la victòria enfront dels seus enemics, el comte de Foix i el vescomte de Castellbò, l'any 1203; a canvi, el jerarca dóna al convent els drets d'un dia a la setmana dels seus molins de Balaguer.¹² L'any següent, Ermengol VIII dóna a Bellpuig la reliquia d'una sandàlia de la Mare de Déu (no cal cap comentari sobre la gran importància del culte i comerç de relíquies a l'edat mitjana), considerada aleshores de molt import.

Encara que Jaume Caresmar creia que Ermengol VIII (que féu testament l'any 1208, molt preocupat per la seva successió, que requèia en la seva única filla, Aurembiaix, constantment amenaçada per la casa vescomtal de Cabrera)¹³ fou sepultat a Bellpuig, en realitat, amb gairebé total seguretat, ho fou al monestir de Poblet, que també rebé nombroses donacions del comte. El que sí és segur és que, en morir l'any 1209, la comtessa Dolça fou sebollida a Bellpuig, on ja jeia el seu marit, el difunt comte Ermengol VII. Des d'aleshores ja hi reposaren, doncs, els comtes fundadors de Bellpuig.

També cap a les primeries del segle XIII, l'esposa d'Ermengol VIII, la comtessa Elvira de Subirats, en el seu testament, donava a Bellpuig 50 florins d'or (ella fou també sepultada al monestir de Poblet, davant la capella de Sant Esteve, que ella mateixa havia manat bastir).¹⁴

També per aquests temps cal esmentar Marquesa, filla d'Ermengol VII i esposa del vescomte de Cabrera i Àger, que fou també una gran benefactora del monestir premonstratenc.¹⁵

Com és ben conegut, a partir de la mort del comte Ermengol VIII, es desfermà la lluita pel domini del títol comtal entre la comtessa Aurembiaix –protegida del rei Jaume I– i el vescomte Guerau Ponç IV de Cabrera. Aquest vescomte hagué de demanar severes disculpes a l'abat i comunitat de Bellpuig pels perjudicis que els ocasionà durant la contesa.¹⁶

Per altra banda, molts dels abats de Bellpuig formaven part també de l'alta noblesa. Esmentem ací l'abat Bernat de Saportella (1236), conseller de Jaume I, o Bernat de Narbona, molt probablement pertanyent a la família dels vescomtes de Narbona. Durant aquella època, els béns de Bellpuig no paraven de créixer: esmentem els drets sobre la vila i terme d'Os de Balaguer i d'Almassí; àdhuc, el convent tingué un domini a la recentment conquerida illa de Mallorca: el rei Jaume I els cedí l'església de l'important població d'Artà, on els religiosos fundaren el convent filial de Bellpuig d'Artà (1244).¹⁷

A partir del govern del monestir de l'abat Joan Cerdà (1243-1282), Bellpuig de les Avellanes va viure el període del millor esplendor i expansió de l'època medieval. En aquells moments, el cenobi tenia una creixent i continuada relació amb els seus màxims promotors i protectors, els comtes d'Urgell. De la mateixa manera, mantenia unes estretes relacions de col·laboració i mutu suport amb les màximes jerarquies eclesiàstiques, començant pels arquebisbes de la seu tarragonina, continuant amb les mitres d'Urgell i Lleida i, en un àmbit més proper, amb els abats de la canònica de Sant Pere d'Àger.

L'any 1250, el comte d'Urgell Ermengol X (Ermengol IX?) va confirmar, i que es mantingués de manera perenne, tots els honors i possessions del monestir de Bellpuig concedits per ell i pels seus

predecessors al capdavant del comtat. Fou aquest, doncs, un important privilegi de confirmació de dominis i de protecció directa dels comtes urgellesos, dins aquest ric període –repetim– de gran esplendor i grandesa del cenobi.¹⁸

Dins aquesta línia, sabem que la noble Ermessenda d'Àger concedí a Bellpuig de les Avellanes un hospital que ella havia manat construir fora muralles, dotat amb les rendes adequades i que estava situat prop de l'església de Sant Martí, en la dita vila cap de la vall d'Àger.

Els dominis de Bellpuig continuaren engrandint-se: s'adquiriren els llocs i termes de la Torre de la Mosquera i de la Tosca, amb tots els seus drets i càrregues, i amb tots els seus homes. En aquesta ocasió, el cenobi ho havia comprat a Gombau d'Avellanes.

Jaume I de Catalunya-Aragó, l'any 1262, va declarar Bellpuig lliure d'alguns dels impostos que carregaven les activitats de mercadeig, com la lleuda i els peatges. Per altra banda, dins una clara política de mutu suport entre llinatges nobiliaris, l'abat de Bellpuig va donar les salines de la vila de Camarasa, que eren propietat del monestir, al vescomte Ramon Folc de Cardona, membre capdavanter del més alt llinatge seglar de Catalunya (seguit, com sabem, pels abats de Poblet com a detentors de la màxima senyoria eclesiàstica de Catalunya).¹⁹

Seguint amb la política d'afavoriment primordial de Bellpuig per part del seu llinatge fundador, el comte Àlvar d'Urgell va confirmar i augmentar les prerrogatives del convent a la ciutat de Balaguer, cap del comtat, i el seu fill, el comte Ermengol X, el 30 de desembre de 1268, va tornar a confirmar, i a prorrogar de manera perpètua, tots els dominis, possessions i drets concedits al monestir de Bellpuig de les Avellanes, des dels seus orígens fins aleshores, pels seus predecessors de la dinastia comtal urgellesa.²⁰

Un cop més, la casa reial catalana afavorí el cenobi, i amb un bé preuat a l'època medieval: Pere II el Gran féu la concessió de la quantitat de sal que el cenobi considerés suficient per al condiment i conservació dels seus aliments, provinents de la vila de Peralta de la Sal.²¹ El mateix rei Pere, l'any 1285, confirmà els privilegis i donacions fetes pel rei Alfons I, i les cessions fetes pel seu pare, el rei Jaume I, de certs dominis a Almolda.

Cal considerar Ermengol X com un dels comtes d'Urgell que més afavorí el convent de les Avellanes. El fet que, durant el seu govern, aquest es veiés sovint amenaçat motivà que la comunitat premonstratenc a ajudés no només espiritualment, sinó també econòmicament. Aquests ajuts foren llargament recompensats per Ermengol X, que els concedí nombrosos i grans favors; de fet –i aquest és el tema central del nostre treball– a partir de l'any 1303 (segons assegura Jaume Caresmar, el gran historiador de la casa) començaren les grans obres de renovació de les estances del monestir i del bastiment del panteó comtal d'Urgell.

Deixant per a més endavant el tema del panteó, cal dir que Ermengol X patrocinà la renovació i les obres de l'ala nord del claustre, la porta lateral de l'església monàstica (que és la que té més valor artístic de tot el conjunt de Bellpuig), la sala capitular i el refector (aquests dos darrers edificis no han arribat fins als nostres dies).

Malgrat aquesta magnificència i protecció del comte Ermengol X, el cert és que durant la primera meitat del segle XIV, Bellpuig de les Avellanes entra en una fase de paulatines crisis, que afectaran la seva economia: per una banda, tenim la constant pugna amb els prohoms de Balaguer, la compe-

tència dels importants molins de la mateixa capital d'Urgell, la necessitat de renovar les sèquies de reg, fortament damnades per inundacions, i els impostors de tota mena que el convent ha de satisfer;²² així, l'any 1322, durant el capítol general de l'orde premonstratenc, Bellpuig és qualificat com un “senzill priorat”, donant fe de la creixent davallada del convent.²³

Naturalment, l'arribada i el flagell de la pesta negra del 1348 acabà per ensorrar Bellpuig de les Avellanès: el mateix abat Gallard en fou una de les víctimes. Durant l'abadiat de Joan III d'Andrest (1348-1365) les finances del nostre monestir es troben en un estat gairebé deplorable i costa trobar pagesos suficients per conrear les terres de Bellpuig.

Malgrat tot això, la casa comtal d'Urgell continuà afavorint al convent de Bellpuig. En la memòria hi havia restat fortament el fet d'acollir les restes del comte Ermengol X. Així la seva vídua, la comtessa Cecília, en el seu testament llega a Bellpuig de les Avellanès vuit mil sous jaquesos; continuant la relació amb la casa d'Urgell, el convent aconsegueix una important suma de diners (cent mil sous jaquesos) per la venda a la comtessa Cecília dels drets de l'horta d'Almolda.

A finals del segle XIV, el rei Martí I confirma tots els privilegis concedits a Bellpuig pels seus predecessors.²⁴ I l'any 1404 –comptant amb la intercessió de Pere, comte d'Urgell i vescomte d'Àger, i de Jaume d'Aragó– s'assoleix una concòrdia entre Bellpuig i Balaguer (tradicionalment contrincant en l'àmbit econòmic).

Els privilegis de la casa reial de Catalunya-Aragó envers el convent de Bellpuig es van incrementar amb els concedits, l'any 1416, per Alfons IV El Magnànim, mentre que el monestir va seguir amb la política de venda d'alguns béns per tal d'equilibrar la seva economia: aquest fou el cas dels seus molins d'Almadir, venuts l'any 1420 al monestir cistercenc de Poblet.²⁵

No entrarem a comentar tot el període històric de l'època moderna del monestir de Bellpuig, car tot això ja escapa als nostres objectius. Només direm el que de tots és prou conegut, la gran floridura de la seva escola historiogràfica, tan important dins el conjunt de la renovació dels estudis històrics del Principat de Catalunya: Daniel Finestres (1702-1744), Jaume Caresmar (1717-1789), Jaume Pasqual (1736-1804) i Josep Martí (1732-1806). Alguns d'ells –en especial l'igualadí Jaume Caresmar– són figures importants per al nostre estudi històric del panteó comtal de Bellpuig.²⁶

Com tots sabem, per la llei desamortitzadora del ministre liberal Mendizábal, el 1835, foren suprimits el convent i comunitat de Bellpuig, la qual cosa suposà l'abandonament del monestir per part dels seus religiosos i l'inici del particular calvari dels béns històrics i artístics de Bellpuig, el qual fou posat a la venda, en subhasta pública, l'any 1840. Es creu –amb total fonament– que la seva biblioteca monàstica era de les més importants de Catalunya; igualment, una importantíssima col·lecció numismàtica (ordenada per Jaume Caresmar) va acabar passant a mans privades. Finalment, l'any 1906 tot el monestir de Bellpuig fou posat novament a la venda i adquirit pel banquer lleidatà Agustí Santesmases, per la suma de vint-i-set mil pessetes; ell seria el responsable directe de la vergonyosa venda dels magnífics sepulcres gòtics d'Ermengol VII i la comtessa Dolça, d'Ermengol X i del seu germà Àlvar (mort a la guerra de Sicília). Òbviament, del panteó en parlarem amb detall més endavant.

Els sepulcres dels comtes d'Urgell (segles XI-XIII)

Abans d'endinsar-nos en la història del panteó comtal de Bellpuig de les Avellanes, creiem convenient, com una mena de preàmbul, situar en el temps i l'espai el destí dels diferents sepulcres que acolliren les despulles dels comtes d'Urgell, des del segle XI i fins a la formulació del nostre panteó de Bellpuig, és a dir, fins a albirar el segle XIV. Ens adonarem, per una banda, de la dispersió d'aquests sepulcres comtals d'Urgell, a causa, sobretot, de les biografies tan disperses i itinerants dels nostres comtes (sovint ben actius en accions bèl·liques decisives, ben allunyades del territori del comtat i que àdhuc foren la causa de la mort d'algun dels nostres protagonistes). També cal aclarir que la manca, a l'alta edat mitjana, d'un monestir o santuari que fos l'emblema de la casa comtal (com ho era el monestir benedictí de Ripoll i, després, el de Poblet per al casal de Barcelona) afavorí, doncs, aquesta dispersió de llocs de repòs de les despulles comtals i, malauradament, la seva pràctica desaparició física d'aquests enterraments, que, com veurem, en algun cas eren molt lluny d'Urgell i àdhuc de la península Ibèrica.

Deixant de banda els primers comtes urgellesos, que estaven vinculats a les nissages franques (posem per cas el mític Guifré I dit "el Pelós", sebollit a Ripoll i que, recorde-m'ho, també deten-tava el títol d'Urgell), començarem el nostre estudi amb la singular i potent nissaga dels Ermengol, tan pròpia d'Urgell i que, com és també prou conegut, prové d'una de les branques del mateix comte de Barcelona.

– Ermengol I, dit "el de Còrdova" (992-1010). Era fill del comte Borrell II de Barcelona. Participà en la gran expedició bèl·lica dels comtats catalans contra Còrdova, l'any 1010, on trobaren la mort, entre molts altres, Odó, bisbe de Girona, Arnulf, bisbe de Vic, i el mateix Ermengol I.

El fet de morir tan lluny del comtat, i en aquesta important expedició militar, fa difícil localitzar la seva sepultura. Alguns documents expliciten que fou portat de Còrdova "a la seva Església", sense especificar més dades; potser faria referència a la seu episcopal d'Urgell. Una altra tradició el situa al mateix Ripoll, on rebria sepultura juntament amb els citats bisbes de Girona i de Vic.²⁷ De fet, però, no tenim cap rastre del seu sepulcre.

– Ermengol II, dit "el Pelegrí" (1010-1039). En temps de l'abat i bisbe Oliba, i d'Arnau Mir de Tost, ens trobem amb aquest comte urgellès, el qual s'aventurà en un pelegrinatge a Jerusalem, on trobà la mort l'any 1039, amb només vint-i-nou anys d'edat. Sembla que rebé sepultura al mateix Jerusalem, però no en tenim cap rastre.

– Ermengol III, dit "el de Barbastre" (1039-1065). Aquest comte continuà tenint el suport d'Arnau Mir de Tost i fou un gran aliat del comte de Barcelona Ramon Berenguer I.

El nostre comte també va morir a conseqüència d'una altra –i destacable– acció militar: fou en ocasió del setge de la plaça musulmana de Barbastre, on féu costat a Sancho Ramírez, rei d'Aragó, l'any 1065; tenia aleshores trenta-vuit anys d'edat.

Hi ha dissensions entre els antics historiadors sobre el seu lloc de sepultura. Monfar assegura que fou sebollit al monestir de Ripoll,²⁸ –recordem-ho, panteó dels primers comtes de Barcelona, amb els quals la casa d'Urgell tenia un lligam familiar directe–. En canvi, segons Jaume Villanueva, Arnau Mir de Tost portà el seu cadàver cap a Àger, rebent sepultura a la gal·lilea de Sant Pere, el dia 12 d'abril del 1065²⁹. De tota manera, del seu sepulcre, avui dia, no en resta cap rastre.

Urna amb les despulles dels comtes d'Urgell, a Bellpuig de les Avellanes. Foto G. Gonzalvo i Bou.

- Ermengol IV, dit “el de Gerp” (1065-1092). Conqueridor de la vall del Segre i del territori de la Noguera Pallaresa, tot comptant amb l’ajut del rei d’Aragó.

Convertí la vila de Gerp en la veritable capital del comtat d’Urgell (Balaguer era encara musulmana), posició des d’on planificà la conquesta de la plana d’Urgell. El comte va morir el dia 28 de març del 1092. El seu lloc de sepultura és, un cop més, motiu de controvèrsia. Per a Monfar, fou enterrat al mateix castell de Gerp, però altres fonts el situen al panteó del monestir de Ripoll. Sigui com sigui, no en tenim cap vestigi.

- Ermengol V (1092-1102). Durant el seu govern, començaren les relacions amb el regne de Castella, tan importants per als futurs comtes urgellesos. De fet, Ermengol V va morir en un lloc indeterminat del regne de Lleó, l’any 1102, tot fent costat al rei Alfons VI.

El seu cos fou traslladat a la canònica de Santa Maria de Solsona, potent institució eclesiàstica del comtat, la qual, prèviament, rebé del comte el castell i terme d’Olius.³⁰

- Ermengol VI, dit “el de Castella” (1102-1154). Durant el seu govern, s’escaigué la presa definitiva de la ciutat de Balaguer (any 1105), comptant amb l’ajut del comte de Barcelona Ramon Berenguer III, amb el qual, amb posterioritat, col·laborà en l’empresa fallida de la conquesta de Mallorca.

Pel seu testament del 24 de març de 1143, sabem que volia ésser enterrat a Santa Maria de Solsona. Tanmateix, i durant les seves campanyes militars per terres castellanes, va morir el 20 de juny del 1154, éssent sebollit al monestir cistercenc de Valbuena (actualment dins la província de Palència), un cenobi que havia fundat la seva germana Estefanía.³¹

– Ermengol VIII (1184-1208).³² En el seu testament de 30 d'agost del 1208,³³ deixava el seu cos a la casa de l'Hospital de la Castellania d'Amposta. Segons Monfar (al qual seguirà el pare Jaume Finestres, el cèlebre historiador de Poblet)³⁴, fou enterrat al monestir de Poblet, cenobi en el qual hi havia esmerçat diners per a la construcció del claustre major.

Nosaltres pensem que és molt més probable que Ermengol fos enterrat al monestir de Poblet, al qual havia afavorit amb nombroses deixes. De fet, una de les capelles laterals de l'església poble-tana sempre ha estat anomenada com “la dels comtes d'Urgell” (i sota la invocació dels sants evangelistes), denominació que arrenca, justament, dels temps del comte Ermengol VIII.³⁵ A la mateixa església major de Poblet, i a la capella de Santa Tecla, hi ha un sarcòfag gòtic, que fou reaprofitat, a principis del segle XVIII, per sebollir-hi l'abat Francesc Dorda, ministre de l'Arxiduc Carles III d'Àustria, durant la Guerra de Successió. En aquest sarcòfag, hi ha esculpides les armes dels comtes d'Urgell i de la casa de Cardona. És altament probable que hi fossin enterrats, pels volts del 1170, Isabel d'Urgell, germana del comte Ermengol VII, i el seu marit, Berenguer de Cardona, que era fill del vescomte Ramon Folc VII.³⁶ No seria estrany, doncs, que aquest sepulcre es convertís en un petit panteó de la casa d'Urgell i que, amb posterioritat, hi fossin dipositades les restes d'Ermengol VIII.

– Elvira de Subirats, esposa d'Ermengol VIII. Un cop vídua, es casà després amb Guillem IV de Cervera, senyor de Juneda i Castellans, tutor del jove rei Jaume I, i posteriorment monjo de Poblet.³⁷

El pobletà Jaume Finestres assegura que fou enterrada al claustre de Sant Esteve de Poblet (havia fet deixes a la infermeria del monestir). Creiem que aquesta tradició sobre la comtessa Elvira té molta fiabilitat, malgrat que alguns autors la situïn al referit convent de Sant Hilari. A Poblet, de fet, es conserva una làpida que porta el seu nom. Al segle XVII, Diego Monfar assegura haver vist el sepulcro d'Elvira al cenobi cistercenc lleidatà,³⁸ però sabem dels errors de precisió de Monfar, i per tant, pensem que es tracta d'una clara confusió. Així, és molt més probable que fos enterrada a Sant Hilari la comtessa Aurembiaix, filla d'Ermengol VIII i Elvira, segons la seva expressa voluntat testamentària; era el moment en què el comtat és clarament dominat pel comte-rei Jaume I.³⁹ No creiem, doncs, que el llastimosament desaparegut convent cistercenc de Sant Hilari, prop de Lleida, fos una mena de primigeni panteó urgellès, tal com planteja la Dra. Francesca Español.⁴⁰ Al capdavall, de tot aquest hipotètic mausoleu urgellès, com ja hem dit, no n'ha quedat cap rastre.

– Ponç Guerau de Cabrera, noble que pretengué, durant molt de temps, el govern del comtat, malgrat el domini de Jaume I. Ponç de Cabrera –seguint el testimoni ben fonamentat de Jaume Caresmar– fou enterrat a l'església de Bellpuig de les Avellanes, en algun lloc indeterminat, i avui dia il·localitzable.⁴¹

– Ermengol IX, fill de Ponç Guerau de Cabrera. Va morir molt aviat, l'any 1243. Fou sebollit en un sepulcre d'infant, ben tallat, al costat de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Castelló de Farfanya.⁴² De manera ben vergonyosa, aquesta urna funerària fou saquejada l'any 1906, i es va robar la figura jacent, la qual, “miraculosament”, forma part de les col·leccions del fatídic museu The Cloisters de Nova York. És un veritable escàndol, i aquest robatori mereix una restitució de la peça funerària d'Urgell, per tal de reintegrar-la, conjuntament amb la seva urna, a l'església de Santa Maria de Castelló de Farfanya, temple carregat d'història del comtat d'Urgell.

El va succeir el seu germà Àlvar, que era nat a Burgos i notable protector de Bellpuig de les Avellanés. Seguint amb la tradició del llinatge, afavorí notablement el monestir de Poblet: en un primer moment, elegí sepultura en aquest convent cistercenc; de fet, féu diversos llegats per a l'església del cenobi. Tanmateix, morí i, molt probablement, fou enterrat a la vila de Foix, juntament amb la seva esposa, Cecília de Foix.

La data de la mort del comte fou motiu de discussions entre l'antiga historiografia d'Urgell. Jerónimo Zurita assegura que morí el 1268; també, segons alguns annals del monestir de Ripoll, va morir el 1267. De tota manera, seguint els rastres documentals, el comte ja havia traspasat l'any 1270.

Mort, doncs, el comte l'any 1270 podria ser possible –encara que remotament, pensem nosaltres– que el seu fill Ermengol X (el fundador dels panteons comtals) portés el seu cos a Bellpuig. Però l'antiga historiografia el situa mort i enterrat al comtat i ciutat de Foix –on s'havia retirat, molt dolgut per les dificultats de legitimar el seu segon matrimoni amb la germana del comte de Foix– juntament amb la seva esposa Cecília de Foix, això és, els pares del comte Ermengol X.⁴³ Per això mateix, sorprenen les tesis de la Dra. Francesca Español, sobre la identificació de dos sepulcres del panteó comtal de Bellpuig com els dels comtes Àlvar i Cecília de Foix, aspecte que trobem totalment desenfocat.

Formació del panteó comtal d'Urgell

El testament d'Ermengol VII, el fundador

De fet, el fundador del monestir de Bellpuig de les Avellanés redactà dos testaments, separats per una desena d'anys; el primer fou redactat el 3 d'agost de 1167 a Ciudad Rodrigo. En fou marmessor el bisbe d'Urgell Arnau de Preixens (1166-1195), el qual fou nomenat tutor del fill del comte, el futur Ermengol VIII.⁴⁴

El segon i definitiu testament comtal tingué lloc el dia 18 de juliol de 1177.⁴⁵ El motiu d'haver establert les seves disposicions testamentàries era ben clar: després d'haver-se entrevistat amb els reis de Castella, Lleó i Aragó, a més de diversos cavallers navarresos, el comte d'Urgell s'havia integrat en la lluita per a la conquesta de la plaça musulmana de Conca. En el seu testament, nomena hereu dels seus dominis el seu fill Ermengol VIII; en cas que aquest faltés, serien hereves les seves germanes Marquesa i Miracle i, en darrer terme, el seu nebot Guillem de Cardona. També en cas que faltés el seu fill Ermengol, el seu nebot –dit també Ermengol– heretaria els dominis de Valladolid i altres llocs castellans. A un altre nebot –Guillem, fill de Guillem de Santmartí– li dona la vila de Linyola.

En el que més ens interessa, el referit testament comtal d'Ermengol VIII, el monestir de Bellpuig de les Avellanés és afavorit de manera generosa; diu així: “Deixo a l'església de Santa Maria de Bellpuig, que per divinal inspiració he edificat recentment, la nostra vila de Belcaire, tota sencera, amb els seus termes i possessions. A més a més, deixo el meu cos per a ésser sepultat allà, per la humilitat i pobresa d'aquell lloc, en honor i memòria de Nostre Salvador Jesucrist, que sempre mira les coses humils, les estima i ennalteix”.⁴⁶

Ermengol VII, en els darrers anys de la seva vida, estava involucrat en diverses lluites amb els musulmans. A tal efecte, va deixar el seu fill Ermengol com a majordom dels seus dominis lleonesos. L'any 1183, acompanyat de cavallers castellans i lleonesos (tenia l'aval d'Alfons VIII, rei de Castella), i també de guerrers urgellesos i lleidatans, va atacar les posicions de València. Així, pels voltants de Requena, el nostre comte va caure ferit de mort, el primer d'agost del 1184.⁴⁷

Enterrament i sepultura d'Ermengol VII

En primera instància, el cos del comte urgellès fou sebollit a la vila d'Alarcón.⁴⁸ Poc temps després –i complint amb la seva voluntat testamentària– fou portat amb tota solemnitat al convent de Bellpuig de les Avellanes.

L'egregi historiador de Bellpuig, Jaume Caresmar, l'any 1752, va obrir el seu sepulcre i en va fer una descripció, que és una prova de gran valor per tal d'assegurar l'autenticitat de l'enterrament d'Ermengol VII. Diu Caresmar:

“El sepulcro de Armengol VII es el que está en el presbiterio, del lado de la Epístola, y sobre todo porque aún hoy, como yo lo he visto a primeros de octubre [de 1752] se ve que el cuerpo que allí yace tiene atravesada la columna vertebral con una saeta que sin duda no le pudieron sacar al recoger el cadáver, por haber atravesado el hueso. Y como no se sabe de ningún otro conde aquí sepultado haber muerto de muerte violenta, y constando por los escudos del sepulcro, adornos en la almohada y espada, que es de un conde, resulta moralmente cierto ser del fundador”.⁴⁹

Per altra banda, l'esposa d'Ermengol VII, la comtessa Dolça, portava les armes del casal d'Urgell i també les del llinatge de Foix, tal com apareix a la seva sepultura de Bellpuig. Era filla de Roger III, comte de Foix, i d'Eiximena, la seva muller; era, per tant, néta del comte de Barcelona Ramon Berenguer III el Gran, i el seu germà fou el comte de Foix Roger Bernat.

La comtessa Dolça va morir a finals de l'any 1208 i, en data desconeguda per a nosaltres, va ser sebollida, com a comtessa fundadora, al monestir de Bellpuig de les Avellanes.

Ermengol X, constructor del panteó comtal

En una època en què la titularitat del comtat d'Urgell se la disputen el rei Jaume I i el comte Ermengol X, aquest darrer no només continuà la protecció i salvaguarda del monestir de Bellpuig, sinó que, de fet, n'augmentà els privilegis. Així, l'any 1270, el comte Ermengol va confirmar, de manera perpètua, a Bellpuig tots els honors i possessions atorgats pels seus predecessors i de qualsevol persona, en franc alou i lliures de tota càrrega; igualment els concedeix diversos i?? les cavalcades, quèsties, emprius i altres serveis i usos, i a més confirma tots els privilegis concedits pels anteriors comtes urgellesos.⁵⁰

Amb Pere II el Gran s'arribà a una mena de pacte pel que fa a la titularitat del comtat d'Urgell. En efecte, el rei restitueix a Ermengol X el comtat d'Urgell i vescomtat d'Àger, que li concedeix en feu i segons la normativa dels Usatges de Barcelona; el pacte és signat a Agramunt, el dia 11 de desembre de 1278.⁵¹

Per aquella època, Ermengol X no s'oblidà de Bellpuig, el cenobi predilecte, des de la seva fundació, dels comtes d'Urgell. Efectivament, el 30 de desembre de 1278, el comte Ermengol confirma a Bellpuig i a l'abat Joan tots els honors, censos, donacions i permutes que ja tenia concedides, i els reafirma com a possessions completes.⁵²

De manera molt solemne, el comte Ermengol X, el 15 de maig de 1284, va confirmar tots els privilegis, immunitats i favors concedits a Bellpuig de les Avellanes pels seus predecessors (que són citats en el diploma): Ermengol VIII (1209), Guerau (1223), Aurembiaix (1229), Ponç (1228), el seu pare Àlvar (1265) i el mateix Ermengol X (gener de 1278).⁵³

Amb el rei Jaume II el Just, el comte Ermengol X i el seu germà Àlvar, vescomte d'Àger, acudiren a la crida reial en la campanya militar a Sicília, que pretenia el nostre comte-rei. Som a l'any 1298, i per prevenir qualsevol eventualitat el comte Ermengol redacta el seu primer testament, que signen Bernat, abat de Bellpuig; Arnau, abat de Fontfreda, i els nobles Ramon de Guardiola, Bernat de Fluvià i Jordà de Castellverdú. Hi foren també presents el seu germà Àlvar i Roger Bernat, comte de Foix i vescomte de Castellbò. Al testament, el comte decidí que, si moria sense descendència, els seus estats passessin al seu germà Àlvar i, en segon terme, al comte de Foix. Notem que, en aquest primer testament, no s'esmenta per a res el lloc de sepultura del cos del comte.⁵⁴

Pel que fa a la contesa bèl·lica siciliana, el vescomte Àlvar caigué presoner, essent tancat al castell de Catània. Allà emmalaltí i moria a començament del 1299.

El comte Ermengol X aconseguí les despulles del seu germà, el vescomte d'Àger (no tenia descendència, per la qual cosa aquest títol passava a mans d'Ermengol). Va manar tot seguit el seu trasllat a Bellpuig de les Avellanes, on se li féu un magnífic sepulcre gòtic (un dels que formaven part del panteó comtal d'Urgell), i uns solemníssims funerals, presidits per Ermengol.⁵⁵

Darrers temps d'Ermengol X

L'any 1314, quan el comte es trobava per terres de la Ribagorça, va caure greument malalt; el mateix, doncs, preveient la seva propera fi, va dictar, amb data de 10 de juliol, el seu darrer testament. En foren marmessors Ramon, bisbe d'Urgell, el seu cosí Guillem de Montcada, Bernat de Peramola, Arnau Morell, veí de Balaguer, i el seu confessor, Bernat Pintor, frare franciscà de Lleida.

En primer lloc, va deixar la titularitat del comtat a mans del rei Jaume II, a condició que el segon fill del rei es casés amb la seva neboda, Teresa d'Entença.

El que més ens interessa, naturalment, són les disposicions respecte a Bellpuig i la sepultura comtal. Traduïm del llatí original:

“En primer lloc, elegim per al nostre cos, el sepulcre construït a l'església de Santa Maria, del monestir de Bellpuig, de l'orde premonstratenc; per a la nostra sepultura, deixem a aquest monestir la quantitat de 300 doblers, un cavall i les seves armes. I si, per un avatar, no tinguéssim cavall a l'hora de la nostra mort, volem que els marmessors en comprin un, per valors de mil sous agramuntins. I tot això ho hauran de tenir l'abat i el convent per al dia de la nostra sepultura, que manem que sia feta amb tota la magnificència, com a Nos ens pertoca”.⁵⁶

En el mateix testament, Ermengol X féu importants deixes als cenobis de Poblet, les Franqueses, Tragó, Vallbona, Vallsanta, el Pedregal, Bonrepòs, Montserrat i als convents de Sant Domènec i Sant Francesc de Lleida. També disposà que es construís un convent de frares dominics a Balaguer, a l'horta de Vilanova, a tocar del pont i enfront de la ciutat.

Mort a Camporrells pel juliol de 1314, les despulles d'Ermengol X foren traslladades a Bellpuig, i sebollits amb solemnes funerals.⁵⁷ No sabem, però, si el seu sepulcre fou ja fet en vida o bé un cop traspassat el comte.

Un cop més, però, apareixen els documents que fan que les successives tombes dels comtes d'Urgell ens portin a equívocs. Sabem que, una altra vegada, apareix a escena el monestir de Poblet. En aquella ocasió, Andreu de Timor, l'abat pobletà (que era oncle d'Ermengol) reclamà el cos del comte, segons les seves disposicions testamentàries del 1272. Naturalment, els nobles marmessors d'Ermengol recordaren a Poblet i el seu notari Mateu Oromir que el comte havia fet un testament posterior, on disposava la seva sepultura a Bellpuig.⁵⁸

Jaume Caresmar i els sepulcres dels comtes d'Urgell

El gran historiador de Bellpuig de les Avellanes, Jaume Caresmar, insigne representant d'aquella memorable i decisiva escola historiogràfica que havia de conduir les recerques històriques de Catalunya cap a un vessant certament il·lustrat i amant de la documentació com a base dels estudis històrics, s'ocupà a bastament de fer investigacions sobre els sepulcres comtals a Bellpuig. Avui dia el seu testimoniatge és primordial, per entendre i identificar la identitat de cada sepultura comtal a Bellpuig.

El sepulcre d'Ermengol VII

Caresmar ens situa aquest sepulcre a l'arcosoli del costat de l'Epístola de l'altar major de l'església de Bellpuig. El mateix Caresmar fa una acurada descripció física dels elements que el componen; al final, ens explica que “carece de inscripción alguna, mas por gratitud de mi Orden, por que lo exige mi trabajo y por resaltar la figura de este varón, he intentado exaltar sus hechos, con este elogio sepulcral o epitafio”.

Tot seguit, anotem la inscripció escrita per Caresmar, que no ha arribat fins als nostres dies, en el lloc on estava col·locat:

“Ofrenda de eterna memoria. Detente, caminante, lee y llora. Aquí descansa Ermengol, Conde de Urgel, y Marqués, VII de este nombre, mas primero por la grandeza de sus hechos. Heredero de los señoríos de sus padres, los aumentó notablemente. Trabajador en la paz, valiente en la guerra, cristiano en todo, y por esto prefirió la paz a la guerra. Cuando Ramón Berenguer, Conde de Barcelona, y Sancho, Rey de Castilla, luchaban entre sí, en una reunión tenida en Jarama consiguió que el rey castellano humildemente renunciase a los castillos en litigio, y el catalán aguardase pacientemente a recibir lo que se proponía tomar. Al aumentar las discordias entre Alfonso, hijo y heredero de Sancho, y Alfonso, Rey de Aragón, en una reunión tenida en Sagunto, desarmado entre armados, pacificó a los querellantes, mostrando a cada uno las fuerzas del contrario, y reduciéndoles a una paz inesperada. Salió fiador por el castellano; y para que los reinos no se inmola-

sen, estaba él preparado para hacerlo. Sin embargo, la paz no embotó su valor; y si sabía usar la lengua, en la necesidad mayor obró con la espada; llenó a España de victorias y al mundo con su fama.

En batalla campal derrotó y ahuyentó el ejército portugués, venció a Navarra, y pactó la paz. Defendió siempre con sus armas, dinero y consejos a los Reyes de Aragón, Castilla y León. Ayudó liberalmente la causa de la fe cristiana y católica: a Portugal –puesto en peligro por Miramamolín de África– uniéndose al rey de León, con lo que atajaron el ímpetu del tirano; prosiguiendo el ataque con fe y valor por las tierras de los moros situadas entre el Tajo y Guadiana. Echó a los moros de Alcántara, ayudó a tomar Cuenca, tomó la fortaleza de Alarcón. Venció al rey de Murcia con la guerra; al de Valencia con irrupciones lo debilitó, y saqueó muchos pueblos y tomó otros. Fue poderoso en la espada y en el talento; fue sabio y valiente. Siendo gobernador del reino de León en tiempos difíciles, sostuvo la monarquía, la amplió, consiguió que fuera temida. En las Cortes de Toro mostróse tan sabio y prudente que el rey y el reino siguieron su parecer. No se sabe si el honor de ver su nombre en los diplomas reales antes que los hijos del rey se debe a su virtud, sabiduría y talento, o a sus riquezas, poder o nobleza de sangre. Sin embargo, no fue un palaciego. En palacio o en campaña mostrábase piadoso con el templo. El papa Alejandro III le encomendó la defensa de la iglesia de Tarragona, muy vejada; fueron muchísimas las iglesias y monasterios que fundó o reparó. Favoreció principalmente a la Orden de Santiago fundada por su primo hermano Pedro Fernández, dándole pueblos y castillos. Esta misma iglesia fue erigida, dotada y enriquecida con magnificencia por él, y en ella quiso recibir sepultura según su testamento.

La muerte se atrevió a acometer a un varón dado por el cielo, nacido para el bien común, digno de la inmortalidad, sólo en forma de emboscada. Al volver de Castilla desde el reino de Valencia, y con el laurel de la victoria, junto a Requena, ¡oh cruel destino!, rodeado de enemigos que saltan de sus escondrijos, herido mortalmente por una saeta que la atravesó un hueso dorsal, como puede verse hoy, cayó el héroe ínclito, el 29 de agosto de 1184.

A su muerte le lloraron los reyes y pueblos. Sus descendientes procuraron trasladar aquí sus restos, y los colocaron en este sarcófago en medio de las lágrimas de todos. Al príncipe heroico, piadoso, óptimo y feliz, benemérito defensor de la fe católica, protector máximo de la monarquía española y de la Iglesia Universal, sus aflijidos hijos, los canónigos de Bellpuig, al padre piadosísimo, al favorecedor beneficentísimo, dedican este monumento en testimonio de suma gratitud, en el año del Señor de 1764”.⁵⁹

La curiositat de Jaume Caresmar el portà a obrir el sepulcre d’Ermengol VII, per verificar l’autenticitat de les restes comtals i assegura-se que, efectivament, corresponien a aquell comte. Ell mateix ho explica:

“El 2 de octubre de 1752 por curiosidad registré este sepulcro y observé que los huesos se conservaban enteros y sólidos, y por su tamaño se ve pertenecían a un hombre muy alto y corpulento. La cabeza no tiene comisuras, lo mismo que recuerdo haber leído del famoso cardenal Jiménez de Cisneros; vi el hueso del espinazo atravesado por la punta de una saeta; buen argumento para demostrar que este cuerpo es del conde Ermengol VII, pues no se sabe de otro conde de Urgel que haya muerto por hierro. Con mis propias manos envolví aquellos restos venerados en un lienzo de lino para su mejor custodia, y coloqué también allí cuidadosamente envuelto el hueso que ahora aparecía perforado por el hierro mortífero, y lo encerré en el sarcófago”.⁶⁰

La comtessa Dolça, vídua d'Ermengol VII i cofundadora de Bellpuig de les Avellanes, va morir pels volts del 1209. L'abat Guillerme de Bellpuig va manar oficiar solemnes funerals per l'ànima de la difunta. Jaume Caresmar, que certifica que el seu sepulcre ja es trobava aleshores al cantó de l'Evangeli del presbiteri de l'església de Bellpuig, enfront al del seu espòs. Un cop més, l'esperit erudit de Caresmar el féu escriure i col·locar un digne epitafi per a la comtessa difunta:

“Lo que pudo encerrarse: Aquí yace Dulce, condesa de Urgel. Fue amadísima sobrina de Ramón Berenguer IV, conde de Barcelona y Príncipe de Aragón, por parte de su hermano, y de Roger, conde de Foix. Esposa dignísima de Ermengol VII, conde de Urgel; mujer fuerte y fidelísima; madre dulce de hijo preclaro; fundadora y piadosísima favorecedora de esta Iglesia y su promotora. Por el candor de su alma y por su caridad para con todos no respiraba sino dulzura en palabras y obras. Mitigó el sabor de su viudez no con lágrimas, sino con buenas obras y pensamientos; hasta que, madura para el cielo, se juntó con su esposo en una vida mejor el día en que la Virgen dando a luz apareció el Sol, el Creador: hacia 1209. A la madre buena del Príncipe bienhechor, los canónigos de Bellpuig dedican religiosamente este postrer obsequio. Año 1764”.⁶¹

Caresmar puntualitza que sobre el sepulcre de Dolça hi havia el del comte Ermengol X, i que el de la comtessa portava les armes d'Urgell i de Foix, responent als ascendents dels seus llinatges.

El mateix canonge historiador ens informa que el 15 de gener de 1753 va obrir el sarcòfag de Dolça i va examinar-nr les restes:

“Sacamos los huesos y por mi mano los puse dentro de una almohada de tela limpia; adecentamos la sepultura y volvimos a ella los huesos. Están enteros, y por ellos se colige fue una robusta matrona, alta y corpulenta, de cabeza pequeña pero proporcionada a una mujer elegante. La carne y los vestidos se hallaban consumidos. Con los huesos hallamos una faja de un palmo de anchura y 15 de longitud, bordada primorosamente, y a trechos con cruces blancas en campo rojo. En el interior, a todo lo largo, pendía una franja de hilos de seda, que pendían con sus borjas y estaban interpolados de tres en tres, de colores diferentes, rojos, verdes y blancos o amarillos.

Lo restante, junto con un trozo de tela bordada y otro de tisú de oro o plata, ya oscurecido, y una cruz de madera de dos órdenes que parecía haber estado cubierta de ropa o metal precioso, todo se metió en la almohada de los huesos”.⁶²

En la relació dels estudis de les restes comtals, ara ens interessa el que fa referència al vescomte Àlvar, germà del comte d'Urgell Ermengol X, que morí en la campanya militar de Sicília, fent costat al rei Jaume II, l'any 1299.

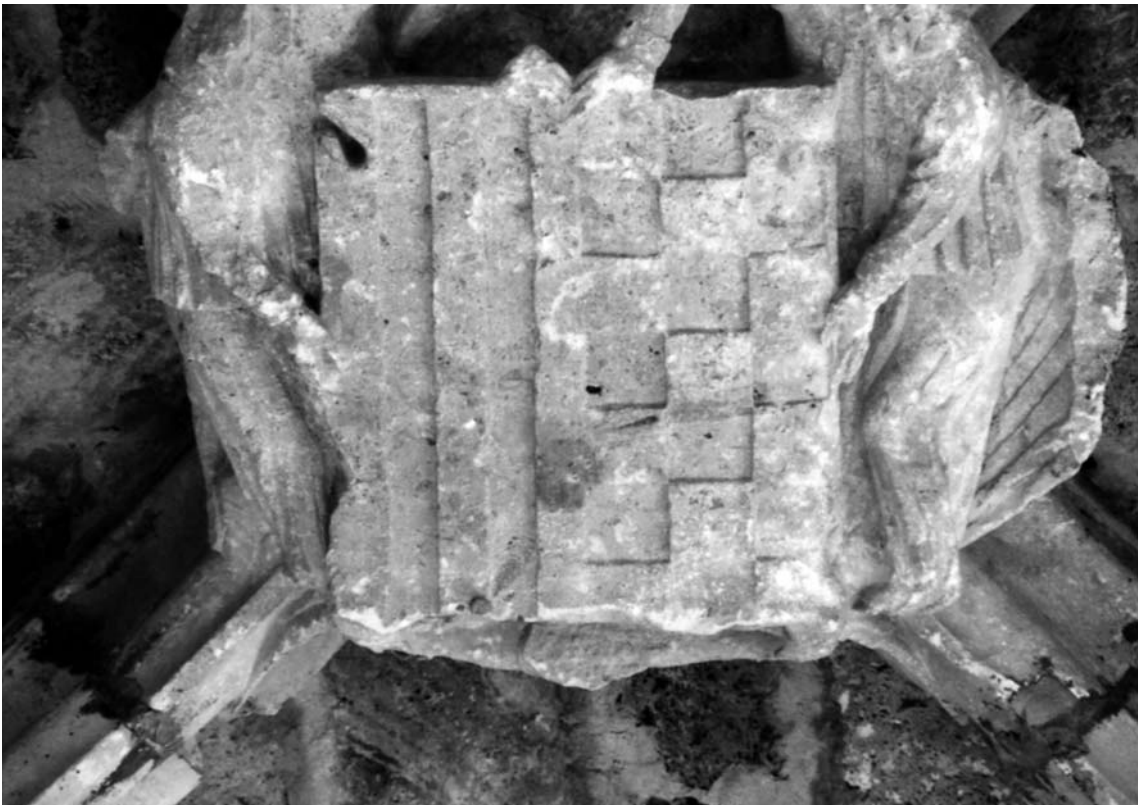
En aquesta ocasió, el sepulcre del vescomte Àlvar, a Bellpuig, fou examinat per un altre gran erudit de la casa: el pare Daniel Finestres (germà de l'illustre Jaume Finestres, frare i historiador de Poblet, i de Josep Finestres, gran canceller de la Universitat de Cervera) l'any 1739, el qual trobà a l'interior de l'urna un pergami que certificava que aquell cos pertanyia al vescomte Àlvar. Seguint aquestes indicacions de Finestres, el pare Jaume Caresmar hi féu col·locar un altre dels seus epitafis:

“A Álvaro, vizconde de Ager, hijo de Álvaro, conde de Urgel, y de Cecilia de Foix. Por la gloria militar que adquirió en todas partes: muchas veces en España, una en África, y dos en Sicilia bajo los reyes de Aragón, Jaime, Pedro, Alfonso y Jaime II, desde los nueve años hasta ser muerto. Pare-

cía que el mar, la tierra y los espacios podían ser dominados por él con el favor de la fortuna; pero quiso mostrar que podía ser derrotado una vez, engañando a la misma fortuna. Al dejar su mortalidad, marchóse su espíritu a los cielos en el año 1299. Ermengol X de Urgel a su hermano suavísimo y benemérito dispuso este monumento”.⁶³

La construcció del panteó comtal de Bellpuig de les Avellanes per Ermengol X

Sempre seguint les tesis del canonge historiador Jaume Caresmar, el comte d’Urgell Ermengol X va projectar, pels volts del 1303, la renovació del monestir de Bellpuig. Fou ell, efectivament, el qui va començar a bastir l’actual església gòtica del monestir, que restà inacabada, de ben segur per la mort prematura l’any 1314 del comte (que, a més, no tingué descendència directa; el seu sucador, Alfons, ja pertanyia al casal reial de Catalunya-Aragó), i sobretot –pensem nosaltres– per les grans crisis econòmiques i socials del segle XIV català. De fet, del projecte inicial de fer una àmplia església gòtica de creu llatina, només s’acabà la capçalera, amb el presbiteri i les capelles, que, en la nostra opinió, foren també construïdes amb la idea d’acollir el panteó comtal d’Urgell. Recordem ací que, a banda d’un ampli presbiteri, es van bastir, en temps d’Ermengol X, quatre capelles laterals, amb la més que probable idea d’enterrar els successors del comte Ermengol X. La seva disposició arquitectònica –en la nostra opinió– és, en aquest sentit, molt clara.

Armes dels comtes d’Urgell, en una clau de volta de la col·legiata de Sant Pere d’Àger. Foto G. Gonzalvo i Bou.

Sigui com sigui, Caresmar també ens afirma que Ermengol X va disposar que, efectivament, es construïssin els sumptuosos sepulcres de la casa comtal, i molt probablement amb indicació del lloc on havien d'ubicar-se.

Tanmateix, hem de fer unes formulacions que creiem fonamentals. De fet, el testimoni de Caresmar ens és primordial, però des del punt de vista documental de l'època d'Ermengol X no tenim cap diploma que ens il·lustri les intencions del comte de bastir ni l'església, ni tampoc els panteons ni els sepulcres, ni en sabem els autors, ni la data exacta de la seva construcció ni col·locació. Igualment, no tenim constància documental que el comte seguís de prop l'evolució d'aquestes importants obres arquitectòniques i escultòriques. És a dir, ens basem, doncs, per una banda, en les importants puntualitzacions de Jaume Caresmar i, per altra, l'anàlisi estilística de l'església i dels sepulcres, que concorden, per l'època, amb els sepulcres reials del monestir cistercenc de Santes Creus.⁶⁴ Tota aquesta migradesa documental contrasta, per exemple, amb l'abundosa documentació que ens ha restat del procés de construcció del gran panteó reial de Poblet, per ordre de Pere III el Cerimoniós, en temps de l'abat Agulló.⁶⁵

De la mateixa manera que s'havia fet anteriorment, i atenent al sentit crític de la història, Jaume Caresmar va examinar el sepulcre d'Ermengol X, concretament el diumenge 9 d'abril de 1752. Segons ens explica, “dentro apareció el cadáver cubierto con los vestidos y adornos semejantes a los de la efigie posterior. Tenía la cabeza inclinada sobre el pecho, sin carne ni cabellos; los vestidos se reducían a polvo al menor contacto; sólo había íntegro un pañuelo plegado y dejado al lado derecho; tenía los pies calzados con zapatos de cuero casi enteros aún y de hechura tan rara e insólita que la suela y la cubierta formaban una misma pieza. Tenía espuelas en los talones, pero eran muy diferentes a las hoy empleadas, pues se ataban en la parte anterior y superior del pié; son de hierro fundido sin rueda en lo posterior, sino que acaban en punta bastante larga, y sus alas llevan por adorno pequeñas insignias de los condes de Urgel. Yo cogí una de estas espuelas y la guardo en mi museo como recuerdo y curiosidad”.

Seguint amb el seu costum erudit i memorialístic, Jaume Caresmar hi féu constar, a la tomba d'Ermengol X, un llarg epitafi:

“Aquí yace Ermengol, conde de Urgel y vizconde de Ager, último por la linea de los Cabrera; quien, habiendo de ser rayo de Marte, parecía nacido para guerrear; y desde la cuna, crióse teniendo las armas por juguetes y la trompa guerrera como canto de nodriza. Desde niño supo asegurarse el principado de sus abuelos. Marchó alegremente a la guerra exterior por la fe católica y para el bién común, de tal modo que más parecía vivir para el bien de la nación que para sí: por eso pasó al África a guerrear contra los sarracenos; ayudó a unir Sicilia con Aragón, y sujetó la ciudad de Albarracín al rey D. Pedro.

Contuvo a los navarros más con el temor que con la fuerza, y cuando los franceses invadieron las tierras catalanas con un ejército nunca visto, él con un puñado de compañeros se les opuso y los venció en diversas batallas. Para arrojar de Menorca a los mahometanos, ayudó al rey Alfonso con su consejo, dinero y armas. Puesto nuevamente en guerra contra los sicilianos, trajo a la patria trofeos y palmas conseguidos allí. Finalmente, con su virtud e ilustres hechos aumentó las alabanzas y gloria de sus mayores, ya en tierra, ya en mar durante cuatro reinados. Benemérito por sus trabajos, dejó memoria inmortal para todos, tristeza para los suyos, descanso para sí, en 1314, a los 56 años de su edad.

Con llanto de todos fue colocado en este sepulcro, que él –acordándose de la muerte– se había hecho construir durante la vida. Y para que hasta las piedras llorasen, este templo y esta casa quedaron incompletos y mutilados al verse sin su generoso restaurador, y diversas veces dispersas del santuario por plazas; en trance de naufragio más de una vez, sólo por la ayuda del Señor no desaparecieron, y sólo por ésta Bellpuig guarda los restos de sus protectores, y no permitirá que sean destruidos. Al Príncipe religiosísimo, al bienhechor ilustre, levantó este monumento”.⁶⁶

Consideracions finals. Les darreres aportacions de la historiografia

Seguint amb el fil conductor d’aquest article, hem d’insistir, per una banda, en la manca de documentació històrica pel que fa a les dates concretes de bastiment de la inacabada església gòtica de Bellpuig, així també com pel que fa a la idea, suposadament d’Ermengol X, de fer bastir un panteó i dels artistes que esculpiren les magnífiques tombes gòtiques de Bellpuig. Altrament, la identificació de les personalitats allà sebollides ja preocupava als historiadors de l’època moderna que se n’ocuparen, car tampoc tenien documentació escrita que concretés –a excepció del vescomte Àlvar– aquests personatges.

Diego Monfar fou el primer a analitzar i descriure els panteons de Bellpuig. De fet, l’illustre historiador i arxiver, en un principi, s’equivoca, en identificar el sepulcre doble de Bellpuig com a pertanyent a Ermengol VII i Dolça.⁶⁷ Aquest és corregit pel gran erudit Jaume Caresmar, que assenta les bases per a creure –amb prou fiabilitat– que el sepulcre doble correspon a Dolça –dada inequívoca, ja que al seu sarcòfag hi apareixen les armes d’Urgell i de Foix, d’on provenia– i, a sobre d’ella, l’ideòleg del panteó, Ermengol X; enfront, doncs, hi hauria el fundador de Bellpuig, Ermengol VII.⁶⁸

Al nostre parer, el dubte –encara raonable– seria pensar que el sepulcre doble fos –com diu Monfar– el dels fundadors de Bellpuig, mentre que el magnífic sepulcre individual, que és enfront del primer i que, sens dubte, és el que té més magnificència i valor artístic, correspondria al comte que manà bastir aquest gran conjunt funerari: Ermengol X. Tanmateix, aquesta disposició lògica (pensem, per exemple, en altres sepulcres gòtics dobles a Catalunya, com el del monestir de Santa Maria de Vallbona o el del llinatge Ardèvol, de Tàrraga) topa amb un fet històric important: ja hem assenyalat que Jaume Caresmar examinà els sarcòfags, i en el suposat d’Ermengol VII encara hi trobà una sajeta “que li atravessava l’espina”, cosa que, per tant (a banda d’èsser una ferida gairebé mortal), es correspon amb la dada històrica que l’única personalitat comtal de Bellpuig que se sap que morí violentament era precisament Ermengol VII, a la població valenciana de Requena.

Nosaltres deixem el tema obert, inclinant-nos –sense ser taxatius– per les apreciacions de Jaume Caresmar.

Per altra banda, la historiografia posterior a Caresmar, ha certificat aquestes tesis de l’illustre historiador. Citem, per exemple, les recents de Núria de Dalmases i Antoni José i Pitarch.⁶⁹

Sens dubte, però, un extens estudi, degut a la ploma de la Dra. Francesca Español, n’és l’aportació més recent i extensa, i la que, al nostre parer, pretén (sense aconseguir-ho, val a dir) aportar més novetats respecte al panteó comtal de Bellpuig.⁷⁰

El resum de l'estudi d'Español i les conclusions més sobresortides són les següents: el sepulcre doble de Bellpuig correspon, en realitat, al comte Àlvar II i la seva muller, la comtessa Cecília de Foix, mentre que el sepulcre individual més sumptuós l'identifica amb el del comte fundador del panteó, Ermengol X. Naturalment, el del vescomte Àlvar continua sense oferir cap mena de dubte.

Els historiadors de l'art són proclius a aportar tesis basades únicament en trets estilístics, o en hipòtesis més o menys originals, amb un defecte comú: la manca de referents documentals concrets. Així doncs, la Dra. Francesca Español resol el problema dels sepulcres amb una originalitat evident, però correlativa a la manca de documentació històrica que ho corrobora.

En efecte, ens preguntem on és la documentació que certifiqui que el sepulcre gòtic doble de Bellpuig correspon en realitat a Àlvar II i Cecília de Foix: enlloc, no existeix. En realitat, els dos esposos es retiraren a la vila de Foix i, amb molta probabilitat, hi foren sebollits, després de les nombroses dificultats per a l'acceptació legal del seu matrimoni. Potser es podria pensar que, amb posterioritat, els pares d'Ermengol X van ser traslladats a Bellpuig. Un cop més, però, la documentació històrica que ho certifica és inexistent; la resta de suposicions, doncs, no tenen cap fonament.

A més a més, el que és sorprenent en el llarg article de la solvent historiadora de l'art és que, al final, ens quedem sense saber, en realitat, on estan enterrats els fundadors del monestir de Bellpuig de les Avellanes, Ermengol VII i Dolça de Foix. Sembla molt més lògic pensar que aquests comtes estan enterrats al monestir de Bellpuig de les Avellanes, ja que en foren els seus fundadors.

En altres llocs de l'estudi, es fan afirmacions molt categòriques, com dir que fins al seu estudi tota la historiografia anterior "està equivocada". Podem aportar dubtes sobre Diego Monfar, però no pas sobre grans figures de la nostra historiografia, com Daniel Finestres o Jaume Caresmar (recordeu que fou molt lloat per altres estudiosos, com Antoni Ponz o Jaume Villanueva, de provadíssima solvència)⁷¹.

En relació amb això, Caresmar trobà, a l'interior dels sepulcres, restes de l'heràldica dels comtes d'Urgell; La Dra. Español comet un error historiogràfic important quan afirma que, al segle XII, no hi havia senyals heràldics, quan justament és en aquell segle quan la cavalleria militar i la noblesa adopta plenament l'heràldica en els seus distintius militars i es pot assegurar plenament que, justament al segle XII, l'heràldica assisteix a una veritable eclosió.⁷²

Per tot plegat, penso que la Dra. Francesca Español, sense cap base documental, aporta unes tesis tan originals com poc creïbles i, en aquest sentit, afegeix encara més confusió al tema de Bellpuig de les Avellanes.

L'espoli del panteó comtal (1906)

Per entendre el que fou una veritable venda vergonyosa de les tombes dels comtes urgellesos de Bellpuig de les Avellanes i la pèrdua consegüent d'unes de les millors peces de l'escultura funerària del període del gòtic català, caldrà que ens remuntem a l'any 1835, data ben coneguda arreu del país, això és, la de les lleis desamortitzadores dels béns eclesiàstics, degudes al ministre Mendizábal, que comportaren la dissolució dels ordes regulars i l'abandó de bona part del seu patrimoni immoble, amb les greus conseqüències pel que fa a la destrucció del nostre patrimoni històric i artístic.

En aquell any de 1835 era abat de Bellpuig de les Avellanes fra. Ramon Sabater, natural de Cornudella; la comunitat la formaven onze preveres i tres frares llecs. També a Bellpuig arribaren les funestes notícies de la crema de convents del 25 de juliol. El dia 11 d'agost, el pare abat, davant el clima d'inseguretat i de manca d'ordre públic arreu del país, decidí dissoldre la comunitat de Bellpuig, que abandonà el convent i es dispersà per sempre.

Mentrestant Guillem Escaró, rector de Vilanova de la Sal i parent d'un canonge de Bellpuig, recollí les restes del beat Joan d'Organyà (tan venerat a Bellpuig) i les diposità a la seva parròquia. El bisbe d'Urgell, Josep Caixal, s'emportà cap al seminari diocesà una creu processional gòtica, de plata.

L'any 1840 es posaren a subhasta pública totes les dependències i terres de Bellpuig de les Avellanes. Així, entre els anys 1843 i 1885, i per una quantitat ridícula, en fou propietari el senyor Manuel de Oviedo, general governador de la plaça militar de Lleida. L'any 1855 el seu nou propietari fou Manuel de Pozuela, que s'havia casat amb la vídua del primer propietari, el general Oviedo. Els dos primers propietaris s'acomodaren en les àmplies estances del palau abacial.

Amb la idea de dotar Bellpuig amb persones que tinguessin cura del convent, Manuel de Pozuela cridà frares trapencs per tal de reprendre-hi la vida religiosa a Bellpuig. Els frares de la trapa feren diverses obres d'agençament de l'església i la renovació de les conduccions d'aigua; tanmateix, les ingerències dels familiars de Pozuela feren que els trapencs abandonessin Bellpuig l'any 1890.⁷³

L'any 1894 va morir la vídua Pozuela, i en fou el nou propietari un altre militar: el general José Manrique de Lara; quan aquest va morir, la propietat de Bellpuig es va transferir a alguna de les seves germanes, la qual, el gener del 1906, van vendre el monestir al banquer de Lleida, Agustí Santesmases i Pujol.

Aquest banquer, fill d'un cobrador de rendes, veié en la venda de la joia de Bellpuig –els panteons comtals– una manera d'enriquir-se i de treure profit d'una propietat eminentment agrícola i que, per tant, li donava pocs beneficis. La venda de les escultures gòtiques la pactà amb Luis Ruíz, un antiquari de Vitòria, amb pocs escrúpols, pel preu de quinze mil pessetes. Sembla que d'altres comerciants d'antiguitats es van assabentar dels fets i algun d'ells arribà a oferir fins a setanta mil pessetes; tanmateix, el qui comprà els sepulcres d'Urgell fou l'esmentat antiquari de Vitòria. A Bellpuig hi romania el majordom del convent, i veí de Vilanova de la Sal, en Josep Utgé, que es queixà vivament de tots aquests fets i, segurament, qui donà la notícia a la premsa de la capital lleidatana. Malgrat els seus esforços, i per ordre escrita del Sr. Santesmases, el majordom va permetre que els sepulcres fossin desmuntats i traslladats, primer en tren fins a Lleida i després emprengueren el camí cap a aquella capital basca.

La notícia corregué ràpidament, i fins i tot es presentaren diverses al·legacions i interpel·lacions a les Corts espanyoles a Madrid. Tanmateix, la confusió i les complicacions del moment polític, i malgrat les intervencions dels polítics catalans –i especialment lleidatans– van fer que aquest veritable espoli es portés a terme. Seguir el rastre dels nostres panteons és una tasca una mica embolicada. Per una banda, es creu que arribaren fins al port de Pasajes, i d'allà foren embarcats cap a Amèrica. Altres informacions apunten també a una mena d'intermediació francesa, però tot això són encara conjectures. Al final, però, la venda i l'espoli d'aquest gran patrimoni medieval es va consumir, per a tristesa i vergonya d'aquest país. Finalment, els venerables sepulcres foren adquirits per

la Fundació Rockefeller, la qual en féu posterior donació al Museu Metropolità de Nova York. Avui dia, com se sap, resten exposats al museu The Cloisters de Nova York, una veritable mostra del poder econòmic americà, d'un país sense història i que veu en les antiguitats un valor del seu poder financer, i una manera estranya de fer valer un passat remot a l'Europa occidental. Repetim: una escandalosa vergonya.

Cal afegir que els espoliadors dels sepulcres abandonaren les restes mortals dels comtes de mala manera, en un forat de la sagristia de Bellpuig. De manera diligent, el ja citat Josep Utgé –i per ordre del governador de Lleida– va recollir amb molt de respecte les despulles comtals i les diposità en una capsa de fusta folrada de zenc, que fou convenientment precintada. Posteriorment, traslladà aquestes restes a l'església parroquial de la seva vila –Vilanova de la Sal– i, concretament, a un lloc amagat del paviment d'aquella església. Aquest fet consta en el llibre de defuncions de l'arxiu parroquial de la citada vila, amb data de 2 d'octubre de 1906.⁷⁴

Un comentari a banda mereix el ressò que el fet tingué a la premsa lleidatana, especialment als diaris *El País* i *El ideal*. Les primeres notícies de l'espoli daten del 31 de juliol. Els periodistes, que consideren els fets com a una vergonya nacional, comencen a repartir acusacions contra diferents autoritats de la província. En al·lusió fins i tot al codi penal, carreguen contra la passivitat de la Comissió Provincial de Monuments de Lleida, mentre que les crítiques s'estenen al bisbe d'Urgell; sembla que la queixa contra l'eclesiàstic tingué efecte, car el bisbe presentà una denúncia davant el jutjat de Balaguer.

Mentrestant, la premsa atia el foc, i fa una crida a la mobilització popular.

Els periodistes segueixen el rastre del sepulcre, encara que les notícies són, a cops, contradictòries. El 7 d'agost s'apunta que els panteons ja són a Vitòria i que els cadàvers dels comtes foren llençats al terra, tot destruint-ne les restes. També apuntaren que pagà uns bons sous als operaris per a l'extracció i embalatge de les peces, fets que es feren molt sigil·losament. Més endavant, però, les acusacions, també duríssimes, van adreçades a Mariano Martínez del Rincón, governador provincial de Lleida, que permeté que les peces arribessin, amb total impunitat, a l'estació de ferrocarril de Lleida, malgrat els intents de l'alcalde de la ciutat, el Sr. Abadal, per tal de frenar l'espoli.

Quan la marxa de les peces artístiques ja era un fet, una comissió encapçalada per l'alcalde de Lleida es desplaçà a Bellpuig de les Avellanes, on Santesmases es justificà per la venda dels sepulcres, “per a desembarassar-se de certes imposicions” (és a dir, deutes). Es va comprometre a tornar els diners, producte de la venda dels panteons i encapçalària una subscripció popular per facilitar “el retorn” dels sepulcres de Bellpuig.⁷⁵

Tanmateix, totes aquestes accions foren, només, bones intencions. El mateix Agustí Santesmases moriria el 1918, i dels fets de Bellpuig ja no se'n tornà a parlar més, malgrat que fins i tot la premsa de Madrid se'n va fer fes ressò, com és el cas del diari *El Globo*.

Cal dir també que és important assenyalar que aquesta negra odissea dels panteons de Bellpuig s'insereix en un àmbit més gran, que no és altre que el nou afany pel colleccionisme, sobretot d'art medieval de gran qualitat– que va arrelar en les grans fortunes europees i nord-americanes. Hem de tenir en compte que, a finals del segle XIX (i tenint també en compte el daltabaix que suposaren per al patrimoni espanyol les desamortitzacions de la primera meitat del segle), no hi havia cap

lleï ni protecció legal cap a aquest patrimoni històric i artístic, i per tant, contra la seva importació més o menys fraudulenta. Els fets són irrefutables; si vosaltres, amics lectors, passegen per museus europeus o americans, trobareu una munió de peces medievals catalanes, que van des de Sant Pere de Rodes i Ripoll fins a la Catalunya Nova (Poblet, Santes Creus, Escaladei, etc.). I tot això sense tenir en compte moltes altres peces que han anat a parar a mans i col·leccions privades, adquirides molt sovint en subhastes, que justament tingueren una gran crescuda (sobretot, també a Estats Units) en aquests primers anys del segle XX. L'escultor i gran col·leccionista Barcelona Frederic Marès i Deulovol retrata perfectament aquest context i no deixa de banda la trista fi dels panteons comtals d'Urgell.⁷⁶

Per altra banda, l'Ajuntament de Balaguer demanà que es dipositessin les restes comtals a la capital balaguerina durant el temps que durés el retorn de les escultures funeràries.

Aquestes joies de l'escultura gòtica catalana resten avui, doncs, exposades al museu The Cloisters de Nova York. Quan les vam veure en aquell lloc tan artificial, no vam poder evitar un sentiment de profund dolor i consternació, veient com les sepultures dels grans comtes d'Urgell eren en un lloc tan estrany i tan allunyat de la nostra pàtria. No vam poder evitar que llisquessin per la nostra faç algunes llàgrimes.

NOTES

1. Gener GONZALVO I BOU, "La memoria dels comtes de Ribagorça" a *Homenatge a Josep Lladonosa*, Lleida, 1992, pàg. 77-88.
2. Gener GONZALVO I BOU, *Poblet, panteó reial*, Barcelona, 2001.
3. Eufemià FORT I COGUL, *Santes Creus, panteó reial*, Barcelona, 1967.
4. Sobre els premonstratencs, vegeu Eduardo de CORREDERA, *Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes*, Institut dels Germans Maristes de Catalunya, 1997, pàg. 27-39.
5. Diego MONFAR, *Historia de los Condes de Urgel*, vol. I, Barcelona, 1853, pàg. 419-421; Eduardo CORREDERA, *Noticia de los condes de Urgel*, Lleida, 1973, pàg. 98-100.
6. Eduardo CORREDERA, "Santa Maria de Bellpuig y los condes de Urgel", a *Ilerda*, XXXI, Lleida, 1971, pàg. 122.
7. CARESMAR, BC, *Anales*, fol. 179 i ss.
8. Prim BERTRAN, *Belcaire d'Urgell*, Belcaire, 1977.
9. Joaquim MIRET I SANS, *La casa condal de Urgel en Provenza*, Barcelona, 1912, pàg. 48.
10. CARESMAR, *Anales*, fol. 201.
11. CARESMAR, *Ibidem*.
12. CARESMAR, *Ibidem*.
13. Domingo COSTA I BAFARULL, *Memorias de la ciudad de Solsona y su Iglesia*, Barcelona, 1959, vol. I, pàg. 146 i seg.
14. Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*, Poblet, 1974,
15. Eduardo CORREDERA, *Noticia de los Condes de Urgel, Lleida*, 1973, pàg. 135-136.
16. AHN, Clero, carpeta 1003, perg. 15.
17. CARESMAR, *Anales*, fol. 521.
18. CARESMAR, *Anales*, fol. 301.
19. CARESMAR, *Anales*, fols. 521-523.
20. CARESMAR, *Anales*, fol. 304.

21. ACA, Cancelleria, Registre 1.278, fol. 271.
22. CORREDERA, “El monasterio de Bellpuig de les Avellanes”, a *Ilerda*, XXXI (1971), pàg. 115
23. CORREDERA, “El monasterio...”, p. 114-115.
24. CORREDERA, “El monasterio...”, p. 131.
25. CORREDERA, “El monasterio...”, pàg 131-132.
26. Vegeu les corresponents entrades biogràfiques, a Fèlix TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona, 1836; Eduardo CORREDERA, *La escuela histórica avellanense*, Lleida, IEI, 1977; Ernest LLUCH, “La construcció de la imatge històrica de Catalunya a la Il·lustració. L’aportació de l’escola de les Avellanes, a *Creences i ètnies en una societat plural*, Balaguer, 2002, p. 153-168. El Dr. Ernest Lluch lloa a bastament la solidesa històrica de Jaume Caresmar.
27. CORREDERA, *Notícia...*, pàg. 25, n. 9.
28. MONFAR, *Historia...*, vol. I, pàg. 328-329.
29. Jaime VILLANUEVA, *Viaje literario a las Iglesias de España*, 22 vols, Madrid-València, 1803-1852, vol. IX, pàg 126-128.
30. SANAHUJA, *Història de la Ciutat de Balaguer*, Balaguer, 1965, pàg. 107-108.
31. COSTA I BAFARULL, *Memorias...*, vol. I, pàg. 129-134.
32. Naturalment, al comte Ermengol VII, fundador de Bellpuig, li dediquem, més endavant, un extens capítol.
33. COSTA I BAFARULL, *Memorias...*, vo. I, pàg. 146.
34. MONFAR, *Historia...*, vol. I, pàg 433-438.
35. FINESTRES, *Historia...*, vol. I, pàg. 309.
36. Bernardo Joseph LLOBET, *Genealogía de la nobilíssima Casa de Cardona*, Barcelona, 1665, pàg. 32.
37. Gener GONZALVO I BOU i Manuel SALAS FLOTATS, “Guillem IV de Cervera, cavaller i monjo de Poblet”, a *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 24 (Barcelona, 1996), pàg. 122-145.
38. Diego MONFAR, *Historia...*, vol. I, pàg. 447.
39. Monfar transcriu el darrer testament de la comtessa Aurembiaix d’Urgell, *Historia...*, vol I, pàg 506-508.
40. Francesca ESPAÑOL, “Els comtes d’Urgell i el seu panteó dinàstic”, a DD.AA. a *El comtat d’Urgell*, Lleida, IEI, 1995, pàg. 182.
41. CORREDERA, *Notícia...*, pàg. 139, n. 5. Monfar, un cop més, és posat en qüestió per Jaume Caresmar, ja que aquell assegura que Ponç Guerau rebé sepultura a l’església de l’Hospital de la ciutat de Lleida: MONFAR, vol. I, pàg. 529.
42. MONFAR, *Historia...*, I, pàg. 530.
43. Pereb Miquel CARBONELL, *Cròniques d’Espanya*, Ed. d’Agustí Alcoberro, Barcelona, 1997, vol. II, asp. 52; Diego MONFAR, *Historia...*, vol. I, pàg. 559.
44. VILLANUEVA, *Viaje...*, vol. XII, pàg. 79.
45. MONFAR, *Historia...*, vol. II, pàgs. 418-422.
46. COSTA I BAFARULL, *Memorias...*, vol. I, pàg. 139.
47. MONFAR, *Historia...*, vol. I, cap. 53, pàg 415-416.
48. VILLANUEVA, *Viaje...*, vol. XII, pàg. 80.
49. CORREDERA, “Los condes soberanos de Urgel y los premonstratenses”, a *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXXVI (1963), pàg. 243.
50. CARESMAR, *Anales*, fol. 304 r.
51. CARESMAR, *Anales*, fol. 305 r.
52. CARESMAR, *Anales*, fol. 113 r.
53. CARESMAR, *Anales*, fol. 314 r.; Arxiu Comarcal de la Noguera, FM de Balaguer, pergs. 9-10.
54. Jerónimo ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, vol. V, cap. XVII, fol. 365.
55. CARESMAR, *Anales*, fol. 322 v.
56. ACA, Cancelleria, Registre 2.393, fols. 1037-1047; MONFAR, *Historia...*, vol. II, pàg 50-55.
57. CARESMAR, *Anales*, fol. 330 r.
58. CORREDERA, *Notícia...*, pàg.174.
59. Jaume CARESMAR, *Historia de Santa María de Bellpuig de las Avellanas*, Ed. a cura de Eduardo Corredera, Balaguer, 1977, pàg 69-71.
60. CARESMAR, *Historia de Santa Maria de Bellpuig...*, pàg. 71.
61. CARESMAR, *Historia de Santa Maria de Bellpuig...*, pàg. 113.
62. CARESMAR, *Historia de Santa Maria de Bellpuig...*, pàg 113-114.
63. CARESMAR, *Historia de Santa María de Bellpuig...*, pàg. 214.
64. Eufemià FORT, *Santes Creus, panteó reial*, Barcelona, 1967.

65. Federico MARÉS, *Las tumbas reales de los monarcas de Cataluña y Aragón del monasterio de Santa María de Poblet*, Barcelona, 1952; GONZALVO I BOU, *Poblet, panteó reial*, Barcelona, 2001.
66. CARESMAR, *Historia de Santa Maria de Bellpuig...*, pàg 253-254 i seg.
67. MONFAR, *Historia...*, vol. II, pàgs. 409-411.
68. El document fundacional de Bellpuig és publicat per primer cop a MONFAR, *Historia...*, vol. II, pàg 412-414.
69. N. De DALMASES/ Antoni JOSÉ I PITARCH, “L’art gòtic, segles XIV-XV”, *Història de l’Art Català*, vol. III, Barcelona, 1984, pàg 112-114.
70. Francesca ESPAÑOL BERTAN, “Els comtes d’Urgell i el seu panteó dinàstic”, DD.AA., *El comtat d’Urgell*, Lleida, Institut d’Estudis Ilerdencs, 1995, pàg 149-183.
71. Antonio PONZ, *Viage de España*, vol. XIV, Madrid, 1788, pàg. 211.; Jaime VILLANUEVA, *Cronologia de los condes de Urgel*, Ed. A cura d’Eduardo Corredera, Balaguer, 1977, pàg 14-15.
72. Armand de FLUVIA I ESCORSA, *Diccionari general d’Heràldica*, Barcelona, 1982, pàg. 6-7. Cal recordar que encara conservem un segell heràldic del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, de mitjan segle XII.
73. Gaietà BARRAQUER I ROVIRALTA, *Las casas de religiosos en Cataluña durante el siglo XIX*, vol. II, Barcelona, 1906, pàg 419-421; CORREDERA, *Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes*, Barcelona, Institut dels Germans Maristes, 1997, pàg 272-284.
74. Joan Jesús MORAL BARRIO, *Santa Maria de Bellpuig de les Avellanes*, Lleó, 2004, pàg 44-47.
75. *La Veu de Catalunya*, 22 d’agost de 1906.
76. Federico MARÉS DEULOVOL, *El mundo fascinante del coleccionismo y de las antigüedades. Memorias de la vida de un coleccionista*, Barcelona, 1977, pàg. 321-323.